

THE MANDALA OF KAY KHOSROW IN FERDOWSI'S SHAHNAMEH BASED ON THE JUNGIAN ARCHETYPE OF THE SELF

SHIRIN GHADERI¹✉ | KHALIL BEYGZADEH²

1 Corresponding Author, Assistant Professor of Persian Language and Literature, Islamic Azad University, Tehran Central Branch, Tehran, Iran. shiringhaderi@iau.ac.ir

2 Associate Professor, Department of Persian Language and Literature, Razi University, Kermanshah, Iran. kbaygzade@razi.ac.ir

Article Info

Article type:

Research Article

Article history:

Received

2 Dec 2025

Revision

3 Feb 2026

Accepted

25 Feb 2026

Published online

5 May 2026

https://heroic.lj.ac.ir/article_734785.html

Keywords:

Ferdowsi's Shahnameh,

Kay Khosrow,

Archetype, Self,

Mandala.

ABSTRACT

Ferdowsi's Shahnameh is one of the most valuable, influential, and prominent masterpieces of Persian literature, with its mythological ideas deeply rooted in the collective unconscious of humanity. Interpreting ancient literary texts, especially myths, from the perspective of modern theoretical frameworks is a fundamental aspect of contemporary literary studies and a cornerstone of psychological criticism. This concept was first introduced by Carl Gustav Jung (1875-1962). The present research aims to offer a new perspective on these texts by establishing a connection between psychology, epic literature, and literary criticism, in order to better elucidate the hidden layers and the literary and mythological values of these texts. Examining the characteristics of prominent heroes, who are approved by their society, provides deep insight into the core values of that culture. This study employs a descriptive-analytical method to examine the life and personality of Kay Khosrow, the ideal king in the Shahnameh, through the lens of archetypes, and seeks to answer the following questions: Can it be said that Kay Khosrow in the Shahnameh, according to Jung's theories, has attained the Self and the Mandala? What stages did he pass through to reach the Mandala and the Self? How can we prove, based on Jung's theories, Kay Khosrow's attainment of the Mandala and the Self? After explaining the stages of this prominent mythological figure's life, it was concluded that Kay Khosrow was able to overcome his personal unconscious and attain the Mandala and the Self. The cycle from birth to the symbolic death of Kay Khosrow is a manifestation of the concentric circles of the Mandala, through which he passed the stages of evolution and transcendence.

Cite this article: Ghaderi, S.& Beygzadeh, Kh., (2026). The Mandala of Kay Khosrow in Ferdowsi's Shahnameh Based on the Jungian Archetype of the Self, *Journal of Heroic Literature*, 3(5), pp: 159-180.

© 2026

"Authors retain the copyright and full publishing rights"

doi 10.22034/heroic.2026.3.5.08

Publisher: Lorestan University

Introduction

Ferdowsi's "*Shahnameh*" is one of the most prominent and influential works of Persian literature. In its deep layers, it contains a rich collection of myths and archetypes—elements rooted in the collective unconscious of humanity that create meaning for human beings. Therefore, analyzing the myths of the "*Shahnameh*" from various scholarly perspectives, especially the psychological approach, is of particular importance.

The psychological approach to myth was first systematically established by Carl Gustav Jung (1875–1962). Through a comparative study of myths, legends, rituals, and beliefs of different peoples, Jung identified common patterns, which he called "archetypes." From his perspective, myths are manifestations of the internal processes of the human psyche—processes that become objectified in the form of narratives, symbols, and images. Jung "considered several psychological factors effective in the formation of myths, the most important of which are archetypes; contents of the human unconscious that are common to all people and that covertly organize myths, legends, dreams, and even everyday human behavior" (Vaheddoust, 2010: 159). From Jung's viewpoint, the human psyche consists of two main parts: the conscious and the unconscious. The conscious relates to the individual's perception of self and the surrounding world, while the unconscious includes layers that contain tendencies, feelings, and experiences that have been repressed throughout life—experiences that were once in the conscious domain but were set aside and forgotten due to incompatibility with the individual's ideal self-image. The deepest layer of the unconscious, in Jung's view, is the "collective unconscious," which is hereditary in nature and shared by all humans (cf. Fadaei, 2008: 36–44). Within this collective unconscious reside fixed and shared archetypes that appear in the form of various symbols and signs in literary, artistic, religious, and mythical works—archetypes such as the Shadow, the Anima, the Animus, the Self, and others. As Bruno explicitly states: "The collective unconscious contains the process of individuation, which encompasses the archetypes" (Bruno, 1994: 359). Since archetypes are rooted in the shared unconscious of all humans and recur in the myths of different nations, examining myths through an archetypal approach seems an undeniable necessity.

Method

Using a descriptive-analytical method, this study seeks to explain the process of self-realization and mandala formation of Kay Khosrow, and to represent the hidden layers of this mythical character's life from an archetypal perspective. To this end, the fundamental concepts and archetypes in Jungian psychology are first explained, and then, by applying them to the stages of Kay Khosrow's life, his trajectory toward the realization of the Self and the mandala is demonstrated. The novelty of the present research lies in interpreting the entire life cycle of Kay Khosrow—from birth to disappearance—as a circular, mandala-based movement that expresses the gradual process of individuation and realization of the Self. Within this framework, Kay Khosrow's disappearance is not seen as a disconnected event but as the natural and final consequence of this psychological process—an approach that has rarely been pursued in a coherent and analytical manner in previous studies.

Results

Drawing on Carl Gustav Jung's theory of analytical psychology, the present study has attempted to examine the character of Kay Khosrow in Ferdowsi's "*Shahnameh*" from the perspective of the individuation process and the realization of the "Self" archetype. The descriptive-analytical examination of the stages of Kay Khosrow's life shows that Ferdowsi's narrative—his mysterious birth, passing through successive trials, victory over demonic forces, and finally his conscious renunciation of power and disappearance—possesses a symbolic and meaningful structure that can be interpreted within the Jungian framework, especially the mandala.

Conclusions

Based on textual evidence from the "*Shahnameh*"—including Kay Khosrow's transition from revenge-seeking to justice, his companionship with and gradual separation from the heroes, his abdication after fulfilling his historical mission, and his disappearance—it can be inferred that this mythical character succeeded in passing through the layers of the personal unconscious and achieved a kind of psychological balance and wholeness. The strong presence of symbols such as water,

the circle, the cup, divine Farrah (glory), as well as the meaningful function of the numbers four and seven, represent this evolutionary path in the form of a mandala based pattern. In this reading, Kay Khosrow's disappearance is interpreted not as an escape from responsibility but as the final stage of the initiatory journey and the realization of the Self—a stage in which the hero, after integrating inner opposites and reconciling the conscious with the unconscious, is no longer attached to the world of power and earthly relations. Such an interpretation suggests that Ferdowsi, consciously or unconsciously, created a character who, beyond being an epic hero, embodies the model of the “archetypal perfect man.” The novelty of this research lies in taking a holistic view of Kay Khosrow's entire life cycle—from birth to disappearance—and showing that this cycle can be regarded as a circular, mandala-based movement expressing the gradual process of individuation in the human psyche; an approach that has rarely been pursued coherently in previous studies.

ماندالای کیخسرو در شاهنامه فردوسی بر پایه کهن الگوی یونگی خویشتن

شیرین قادری^۱ | خلیل بیگزاده^۲

۱ نویسنده مسئول، استادیار زبان و ادبیات فارسی دانشگاه آزاد اسلامی، واحد تهران مرکز، تهران، ایران. shirinhaderi@iaau.ac.ir
۲ دانشیار گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه رازی، کرمانشاه، ایران. kbaygzade@razi.ac.ir

اطلاعات مقاله	چکیده
نوع مقاله: پژوهشی	شاهنامه فردوسی، به عنوان یکی از برجسته ترین متون اسطوره ای و حماسی ایران، واجد لایه های عمیق روان شناختی است که امکان خوانش آن را در پرتو نظریه های نوین فراهم می کند. این پژوهش با تکیه بر روان شناسی تحلیلی کارل گوستاو یونگ، به بررسی شخصیت کیخسرو می پردازد و می کوشد فرایند شکل گیری کهن الگوی «خویشتن» و تحقق ساختار «ماندالا» را در سیر زندگی او تبیین کند. روش تحقیق، توصیفی-تحلیلی و مبتنی بر تحلیل شواهد متنی شاهنامه است. یافته ها نشان می دهد که کیخسرو با گذر از مراحل مختلف آزمون، تشریف، رویارویی با ناخودآگاه و یکپارچه سازی اعداد روانی، به مرحله ای از تمامیت و تعادل درونی دست می یابد. کناره گیری آگاهانه از پادشاهی و ناپدید شدن رازآمیز او، در این چارچوب، نه نشانه گریز، بلکه نماد تحقق خویشتن و پایان فرایند فردیت یابی تلقی می شود. این پژوهش با تحلیل یکپارچه کل چرخه زندگی کیخسرو، نشان می دهد که روایت فردوسی ساختاری ماندالایی دارد که بازتاب ناخودآگاه جمعی و الگوی انسان آرمانی در فرهنگ ایرانی است.
تاریخچه مقاله: دریافت: ۱۴۰۴/۰۹/۱۱ بازنگری: ۱۴۰۴/۱۱/۱۴ پذیرش: ۱۴۰۴/۱۲/۰۶ انتشار: ۱۴۰۵/۰۲/۱۵	
کلیدواژه ها: شاهنامه فردوسی، کیخسرو، کهن الگو، خویشتن، ماندالا.	

https://heroic.lu.ac.ir/article_734785.html

استناد: قادری، شیرین و بیگزاده، خلیل. (۱۴۰۴)، ماندالای کیخسرو در شاهنامه فردوسی بر پایه کهن الگوی یونگی خویشتن، دوفصلنامه ادبیات پهلوانی، ۳ (۵)، ۱۵۹-۱۸۰.

۱. مقدمه

شاهنامه فردوسی یکی از برجسته‌ترین و اثرگذارترین آثار ادب فارسی است که در لایه‌های ژرف خود، مجموعه‌ای غنی از اسطوره‌ها و کهن‌الگوها^۱ را دربر دارد؛ عناصری که ریشه در ناخودآگاه جمعی بشر دارند و فراتر از مرزهای تاریخی و جغرافیایی، برای انسان معنا می‌آفرینند. از این رو، تحلیل اسطوره‌های شاهنامه از منظر رویکردهای گوناگون علمی، به‌ویژه روان‌شناختی، از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است.

رویکرد روان‌شناختی به اسطوره، نخستین بار به صورت منسجم توسط کارل گوستاو یونگ (۱۸۷۵-۱۹۶۲م) بنیان نهاده شد. یونگ با بررسی تطبیقی اسطوره‌ها، افسانه‌ها، آیین‌ها و باورهای اقوام مختلف، به الگوهای مشترکی دست یافت که آن‌ها را «کهن‌الگو» نامید. از دیدگاه او، اسطوره‌ها نه صرفاً روایت‌هایی تاریخی یا خیالی، بلکه تجلی فرایندهای درونی روان انسان‌اند؛ فرایندهایی که در قالب روایت، نماد و تصویر عینی می‌شوند. یونگ «عوامل روانی متعددی را در شکل‌گیری اسطوره‌ها مؤثر می‌داند که مهم‌ترین آن‌ها کهن‌نمونه‌ها (آرکی تایپ‌ها) هستند؛ محتویاتی از ناخودآگاه بشر که در همه انسان‌ها مشترک‌اند و به گونه‌ای پنهان، اسطوره‌ها، افسانه‌ها، رؤیاها و حتی رفتارهای روزمره انسان را سامان می‌دهند» (واحد دوست، ۱۳۸۹: ۱۵۹). از منظر یونگ، روان انسان از دو بخش اصلی خودآگاه و ناخودآگاه تشکیل شده است. خودآگاه با ادراک فرد از خویشتن و جهان پیرامون ارتباط دارد؛ درحالی که ناخودآگاه شامل لایه‌هایی است که دربردارنده تمایلات، احساسات و تجربه‌هایی است که در طول زندگی واپس زده شده‌اند؛ یعنی تجربه‌هایی که زمانی در حوزه خودآگاه قرار داشته‌اند، اما به سبب ناسازگاری با تصویر آرمانی فرد از خویش، کنار گذاشته و فراموش شده‌اند. ژرف‌ترین لایه ناخودآگاه، از دیدگاه یونگ، «ناخودآگاه جمعی» است که ماهیتی موروثی دارد و همه انسان‌ها در آن سهیم‌اند (رک. فدایی، ۱۳۸۷: ۴۴-۳۶). در این ناخودآگاه جمعی، کهن‌الگوهای ثابت و مشترکی حضور دارند که در قالب نمادها و نشانه‌های گوناگون در آثار ادبی، هنری، مذهبی و اسطوره‌ای نمود می‌یابند؛ کهن‌الگوهایی همچون: سایه، آنیما، آنیموس، خویشتن و جز آن. چنان‌که برونو تصریح می‌کند: «ناخودآگاه جمعی حاوی فرایند فردیت است که کهن‌الگوها را دربرمی‌گیرد» (برونو، ۱۳۷۳: ۳۵۹).

از آنجا که کهن‌الگوها ریشه در ناخودآگاه مشترک همه انسان‌ها دارند و در اسطوره‌های ملل مختلف تکرار می‌شوند، بررسی اسطوره‌ها با رویکرد کهن‌الگویی ضرورتی انکارناپذیر می‌نماید. این جستار با بهره‌گیری از روش توصیفی-تحلیلی می‌کوشد فرایند خویشتن‌یابی و ماندالایی شدن کیخسرو را تبیین کرده و لایه‌های پنهان زندگی این شخصیت اسطوره‌ای را از منظر کهن‌الگویی بازنمایی کند. بدین منظور، ابتدا مفاهیم و کهن‌الگوهای بنیادین در روان‌شناسی یونگ تبیین می‌شود و سپس با تطبیق آن‌ها بر مراحل زندگی کیخسرو، روند حرکت او به سوی تحقق خویشتن و ماندالا نشان داده می‌شود.

۱-۱. پیشینه پژوهش

پژوهش‌های متعددی درباره ابعاد گوناگون شخصیت و زندگی کیخسرو در شاهنامه انجام شده است؛ از جمله مدرسی (۱۳۸۲) در مقاله «کیخسرو فرمند به روایت فردوسی و سهروردی»، شخصیت کیخسرو را بر اساس توصیف‌های این دو متفکر بررسی کرده و او را پادشاهی فرمند معرفی می‌کند. آیدنلو (۱۳۸۸) در مقاله «سیاوش، مسیح و کیخسرو» به تطبیق

1 Archetypes

وجوه اشتراک این سه شخصیت پرداخته و همسانی‌های اسطوره‌ای آن‌ها را نشان داده است. خاتون‌آبادی (۱۳۹۰) در مقاله «کیخسرو در ادبیات شرق و غرب»، با بررسی نمونه‌هایی مشابه کیخسرو در فرهنگ‌ها و ادبیات دیگر اقوام، منشأ این همانندی‌ها را کهن‌الگوهای برخاسته از ناخودآگاه جمعی بشر می‌داند. قائمی (۱۳۹۱) در مقاله «کیخسرو، اسطوره انسان آرمانی در شاهنامه» جاودانگی و ناپدید شدن رازآمیز کیخسرو را از منظر اسطوره‌ای تحلیل می‌کند. چراغ‌چشم (۱۳۹۵) در مقاله «بررسی دگردیسی اسطوره سیاوش و تبلور آن در کالبد کیخسرو بر پایه نقد کهن‌الگویی»، نشان می‌دهد که سیاوش با طی سیر قهرمانی و مهار آنیمای منفی خود، مراحل رشد روانی را پشت سر گذاشته و این فرایند در شخصیت کیخسرو تداوم یافته است. امینی (۱۳۹۷) در پژوهش «ماندالا و میل به تمامیت و کمال در اسطوره کیخسرو»، کهن‌الگوی ماندالا را در روان کیخسرو بررسی کرده و رفتارهای او را با هفت مرحله سیر و سلوک در آیین مهر تطبیق داده است. زاهد و همکاران (۱۳۹۹) در مقاله «کیخسرو، تعالی منجی‌گری در برابر شاهی با توجه به مکتب اسطوره‌شناسی یونگ»، کیخسرو را تجلی هم‌زمان دو کهن‌الگوی قهرمان و شاه می‌دانند و نشان می‌دهند که فردوسی با تقابل این دو، مسیر پُر خطر او را به تصویر کشیده است. همچنین داوودنیا و همکاران (۱۴۰۳) در پژوهشی با رویکرد روان‌شناختی و بر اساس نظریه آبراهام مزلو، کیخسرو را شخصیتی خودشکوفای معرفی می‌کنند.

اغلب مطالعات پیشین یا بر بخشی خاص از زندگی کیخسرو تمرکز داشته‌اند، یا به‌صورت پراکنده به مفاهیمی چون ماندالا، قهرمان یا جاودانگی پرداخته‌اند. نوآوری پژوهش حاضر در این است که با نگاهی یکپارچه به چرخه زندگی کیخسرو، از تولد تا ناپدید شدن را به‌منزله حرکتی دایره‌وار و ماندالایی تفسیر می‌کند که بیانگر فرایند تدریجی فردیت‌یابی و تحقق خویشتن است. در این چارچوب، ناپدید شدن کیخسرو نه رویدادی منفصل، بلکه پیامد طبیعی و نهایی این فرایند روان‌شناختی تلقی می‌شود؛ رویکردی که در پژوهش‌های پیشین کمتر به‌صورت منسجم و تحلیلی دنبال شده است.

۲. بحث

زندگی، شخصیت و دوران پادشاهی کیخسرو از برجسته‌ترین و رازآمیزترین بخش‌های دوره پهلوانی شاهنامه به‌شمار می‌آید. رخدادهای روزگار او را می‌توان بر پایه نظریه کهن‌الگوهای یونگ و در چارچوب نقد اسطوره‌ای تفسیر کرد. از این منظر، کیخسرو تجسم تعالی کهن‌الگوی قهرمان است و حضور گسترده کهن‌الگوهایی چون آب، آنیما، ماندالا، فرّه، جام پیشگویی‌کننده، سایه و پرسونا، در کنار آزمون‌های کمال، تشرّف و نبرد سرنوشت‌ساز با افراسیاب، دشمن اصلی و نمادین ایرانیان، ساختار اسطوره‌ای او را غنا بخشیده و بر جذابیت و ژرفای معنایی این روایت افزوده است؛ امری که ضرورت پژوهش و بازخوانی دوباره آن را آشکار می‌سازد.

کهن‌الگوها بخشی بنیادین از نظریه روان‌شناسی تحلیلی یونگ‌اند و کارکرد اصلی آن‌ها شناخت لایه‌های پنهان ناخودآگاه و دستیابی به فهمی جامع‌تر از روان انسان است. هدف تحلیل یونگی، پیوند خودآگاهی و ناخودآگاهی در مسیر کمال، تعالی و فردیت‌یابی است. از این رو، حضور کهن‌الگوها در متون ادبی نه تنها اهمیت ساختاری دارد، بلکه امکان درک مشترکات عمیق انسانی و تجربه‌های جهان‌شمول بشر را فراهم می‌آورد.

بر اساس دیدگاه یونگ، «خود» انسان در بدو تولد به‌طور کامل شکل نگرفته است، بلکه در گذر زمان و در

فرآیند «تفرد» به سوی کمال حرکت می‌کند. «خود» کنشی پویاست که عناصر متقابل خودآگاهی و ناخودآگاهی، خیر و شر و دیگر اضداد روانی را به یکدیگر پیوند می‌دهد و در پرتو فردیت، آن‌ها را دگرگون می‌سازد (فوردهام، ۱۳۴۶: ۱۱۷-۱۱۲). یونگ شخصیت را متشکل از چند نظام روانی می‌داند که اگرچه از یکدیگر متمایزند، اما تأثیر متقابل دارند (یونگ، ۱۳۹۲: ب: ۹؛ صابری‌نیکو و کزازی، ۱۳۹۹: ۱۸۸). رؤیا مهم‌ترین ابزار برقراری ارتباط میان خودآگاه و ناخودآگاه و راهی برای گشودن درهای ناخودآگاه به‌شمار می‌رود؛ ابزاری که یونگ از آن برای واکاوی گره‌ها و مسائل نهفته در لایه‌های تاریک روان بهره می‌گیرد. اندیشه نامیرایی، بازتاب یکی از عمیق‌ترین آرزوهای بشری است و انسان‌ها همواره این میل درونی را بر قهرمانان اسطوره‌ای خود فرافکنی کرده‌اند؛ قهرمانانی که برای دستیابی به حیات جاودانه، راه‌ها و آزمون‌های گوناگونی را پشت سر گذاشته‌اند (رضایی، ۱۳۸۴: ۱۷۲). از همین رو، جاودانگی یا عروج برخی قهرمانان، پاداش عبور موفق آنان از آزمون‌های تشرّف و کمال تلقی شده است.

۳. چارچوب نظری

از نظر یونگ، شخصیت انسانی در مسیر خودشناسی (فردیت‌یابی) از مراحل متعددی عبور می‌کند که هر یک با حضور کهن‌الگوها تعریف می‌شوند. یونگ ناخودآگاه را به دو بخش ناخودآگاه شخصی (شامل خاطرات سرکوب شده و احساسات فردی) و ناخودآگاه جمعی (شامل کهن‌الگوهای ثابت بشری) تقسیم می‌کند. در این سیستم، سایه نماد خشم، تمایلات و غرایز ناسازگار سرکوب شده است که به شکل تاریک روان انسان پدیدار می‌شود. آنیما تصویر زنانه ناخودآگاه مرد و نیروی محرکی برای جست‌وجوی درون و تحول مردانه است. پیر خردمند، نماد خرد درونی و آگاهی ورای من خودآگاه است که در مواقع پیچیده راهنمای قهرمان می‌شود. پرسونا نقاب اجتماعی است که قهرمان برای ایفای نقش اجتماعی خود برای ایجاد تعادل میان خواست فردی و جمعی می‌زند. خویشتن^۱ مهم‌ترین کهن‌الگوست و نماینده کلی‌ترین من روان محسوب می‌شود؛ یعنی توانایی هم‌آهنگ کردن تمام اجزای خودآگاه و ناخودآگاه و رسیدن به تعادل و سرزندگی روان. تحقق خویشتن و هدف‌نهایی روان‌شناسی یونگ، ماندالاهای، با انواع گوناگون دایره‌ها و نمادها، نشانه مسیر رسیدن به خویشتن و دستیابی به تمامیت و نظم درونی هستند. با این پایه نظری، در ادامه می‌کوشیم هریک از کهن‌الگوهای یاد شده را با شخصیت کیخسرو تطبیق دهیم و نقش آن‌ها را در سیر فردیت‌یابی او تحلیل کنیم.

۳-۱. کهن‌الگوی تشرّف

تشرّف به فرآیندی اطلاق می‌شود که طی آن فرد در مسیر رویارویی با نیروهای اهریمنی، عبور از آزمون‌ها و هماهنگ شدن با خویشکاری‌های فردی و اجتماعی پذیرفته‌شده، شایستگی ورود به سطحی والاتر از آگاهی را به دست می‌آورد. از منظر اسطوره‌شناسی، کهن‌الگوی تشرّف بازنمایی نمادین مسیری است که انسان برای آموختن، دگرگونی و رسیدن به کمال باید طی کند. (Houston & Marianne, 2009: 295) این مسیر غالباً با پیکاری همراه است که طی آن، لایه‌هایی از «من» پیشین قربانی می‌شود و فرد با گسست از وضعیت سابق، به مرتبه‌ای تازه از هستی و آگاهی گام می‌نهد (Henderson, 1967: 101). کیخسرو، نمونه‌ای برجسته از قهرمان

1 Self

فرهمنند، ناگزیر است برای دستیابی به کمال، مسیر تشرف را بیماید. او برای ورود به این مرحله باید با اثبات شایستگی، به امتیاز جاودانگی دست یابد. در میان این آزمون‌ها، «گذر از آب» جایگاهی محوری دارد؛ آزمونی که با زندگی، پادشاهی و سرنوشت کیخسرو پیوندی ژرف یافته است.

۳-۲. گذر از آب

آزمون گذر از آب، نمادی از مرگ و تولد دوباره است؛ مردن در صورتی کهنه و زاده شدن در صورتی نو که در قالب عبور از رودخانه یا دریا تجلی می‌یابد. انسانی که از این «خوان» عبور می‌کند، از مرحله‌ای از حیات مادی فراتر رفته و به سطحی معنوی تر از هستی وارد می‌شود (قائمی، ۱۳۸۹: ۸۷). دریا نیز در نمادشناسی، مظهر پویایی و زایش مداوم است؛ همه چیز از آن پدید می‌آید و دوباره به آن بازمی‌گردد و از این رو محل تولد، استحاله و تولد دوباره به‌شمار می‌آید (شوالیه و گربران، ۱۳۷۱، ج ۳: ۲۱۶). نخستین دیدار گیو با کیخسرو، کنار چشمه آب رخ می‌دهد و بازگشت کیخسرو و مادرش به ایران نیز با عبور از رود جیحون همراه است:

به آب اندر افکند خسرو سیاه
چو کشتی همی راند تا باژگاه
پس او فرنگیس و گیو دلیر
نترسد ز جیحون و زان آب شیر
(فردوسی، ۱۹۹۴، ج ۲: ۴۴۸)

در حرکت کیخسرو به سوی توران برای نبرد با افراسیاب، او به همراه سپاه خود از دریا می‌گذرد:

گذشتند بر آب بر هفت ماه
که یاری نکرد اندریشان نگاه
(همان، ج ۳: ۲۹۸)

نبرد با افراسیاب، مهم‌ترین و سرنوشت‌سازترین آزمون اوست که با گذر از آب و پیروزی نهایی تکمیل می‌شود. آب، رمز آفرینش، حیات و جاودانگی است و «غوطه‌زدن در آب» استعاره‌ای از ناپدید شدن صورتی کهنه برای پیدایش صورتی نو تلقی می‌شود (الیاده، ۱۳۸۰: ۱۴۹). کیخسرو در موقعیت‌های حساس همچون نبرد با افراسیاب و جنگ دوازده‌رخ، با شست‌وشوی آیینی و نیایش، خود را برای تولدی دوباره آماده می‌سازد:

به شبگیر خسرو سر و تن بشست
به پیش جهاندار آمد نخست
پوشید نو جامه بندگی
دو دیده چو ابری به بارندگی
(فردوسی، ۱۹۹۴، ج ۳: ۳۱۲)

همان‌گونه که گذر از آب انسان را از حیات مادی به حیات معنوی رهنمون می‌کند (ولی‌زاده پاشا و نیک‌منش، ۱۳۹۸: ۳۹۲)، کیخسرو نیز با هر بار عبور از این نماد، به مرتبه‌ای بالاتر از آگاهی دست می‌یابد. او پس از پیروزی نهایی، پادشاهی را وانهاده و پیش از ناپدید شدن، با شست‌وشو در چشمه‌ای، جهان مادی را بدرود می‌گوید؛ کنشی نمادین که مرگ و تولد دوباره و رسیدن به جاودانگی را بازنمایی می‌کند (قائمی، ۱۳۸۹: ۹۱؛ به نقل از الیاده، ۱۳۸۴: ۹۱).

خردمند از این کار خندان شود
که زنده کسی پیش یزدان شود
(فردوسی، ۱۹۹۴، ج ۴: ۱۳۵)

۳-۳. کهن الگوی پیر خردمند

در فرآیند فردیت، «خود» نقشی بنیادین و تعیین کننده دارد و همچون راهنمایی درونی و مرکز تنظیم کننده کنش‌های ناخودآگاه عمل می‌کند. این هسته، از شخصیت خودآگاه متمایز است و دسترسی به آن عمدتاً از طریق تحلیل رؤیایها امکان پذیر می‌شود. رؤیایها نشان می‌دهند که «خود» نقش سازمان‌دهنده‌ای دارد که موجب انسجام، گسترش و رشد بالنده شخصیت می‌گردد. در رؤیایهای مردان، این نیروی درونی غالباً در قالب آموزگار اسرار معنوی، نگهبان، پیر خردمند یا روح طبیعت پدیدار می‌شود و در رؤیایهای زنان، معمولاً به صورت شخصیتی برتر چون راهبه، ساحره، مادر زمین، الهه طبیعت یا عشق تجلی می‌یابد (یونگ، ۱۳۹۲ الف: ۲۴۴؛ بالار و فرضی، ۱۳۹۷: ۶۳-۶۱).

پیر خردمند زمانی ظهور می‌کند که انسان در مواجهه با موقعیت‌های پیچیده، نیازمند درون‌بینی، تفاهم، پند نیک، تصمیم‌گیری و برنامه‌ریزی است و به تنهایی قادر به پاسخ‌گویی به این نیازها نیست. این کهن‌الگو کمبود معنوی را جبران و با عرضه آگاهی و بینش، خلأ موجود را پر می‌سازد؛ راه‌های رسیدن به مقصود را به قهرمان نشان می‌دهد، او را از خطرهای پیش‌رو آگاه می‌سازد و ابزارهای لازم برای رویارویی با آن‌ها را فراهم می‌کند (یونگ، ۱۳۸۹: ۱۱۴؛ اقبالی، ۱۳۸۶: ۵).

در اسطوره کیخسرو، نمود کهن‌الگوی پیر خردمند نخستین بار در رؤیای سیاوش آشکار می‌شود؛ جایی که سروش، پیش از تولد کیخسرو، در خواب به سیاوش از زاده شدن و پادشاهی فرزندش خبر می‌دهد:

چنان دیدم ای سرو سیمین به خواب	که بودی یکی بی‌کران رود آب
یکی کوه آتش به دیگر کران	گرفته لب آب نیزه وران
درخت تو گه نرّ بار آورد	یکی نامور شهریار آورد
سرافراز کیخسروش نام کن	به غم خوردن او را دلارام کن

(فردوسی، ۱۹۹۴، ج ۳: ۳۴۳-۳۴۵)

سروش بار دیگر در رویای گودرز، ظاهر می‌شود و نجات ایرانیان از دست افراسیاب را در گرو یافتن کیخسرو می‌داند:

چنان دید گودرز یک شب به خواب	که ابری برآمد ز ایران پُر آب
بر آن ابر باران خجسته سروش	به گودرز گفتی که بگشاد گوش
ز تنگی بخواهی که یابی رها	وزین نامور ترک نر اژدها
به توران یکی شهریار نوست	کجا نام آن شاه کیخسروست

(همان، ج ۲: ۴۱۳)

در فرجام کار کیخسرو و پس از پیروزی او بر افراسیاب، سروش بار دیگر در خواب کیخسرو ظاهر می‌شود و مژده جاودانگی را به او می‌دهد و راه دستیابی به آن را در گسستن از دل‌بستگی‌های دنیوی و واگذاری پادشاهی می‌نمایاند:

چنان دید در خواب کورا به گوش	نهفته بگفتی خجسته سروش
به همسایگی داور پاک جای	بیابی بدین تیرگی درمپای

(همان، ج ۴: ۳۳۶)

در تمامی این موارد، پیر خردمند در هیئت سروش حضور می‌یابد و وظیفه آگاهی‌بخشی و بیدارگری خود را به انجام می‌رساند. افزون بر سروش، در اسطوره کیخسرو شخصیت «هوم» نیز در نقش پیر خردمند ظاهر می‌شود. هوم با شناسایی محل پنهان شدن افراسیاب در غار و به کارگیری تدبیر، گرسیوز را طعمه می‌کند تا افراسیاب ناگزیر از آشکار شدن گردد و بدین‌سان، یاری‌گر کیخسرو در به دام انداختن دشمن می‌شود:

یکی نیک مرد اندر آن روزگار
چو آن شاه را هوم بازو بیست
ز تخم فریدون آموزگار...
ور ا گر به بر باز گیرد سپهر
همی بردش از جایگاه نشست...
بجنبد به گرسیوزش خون و مهر
چو آواز او یابد افراسیاب
همانا برآید ز دریای آب

(همان، ج ۴: ۳۱۹-۳۱۷)

گیو نیز با یافتن کیخسرو پس از سال‌ها جست‌وجو در توران، حمایت از او در برابر تورانیان و بازگرداندن او به ایران، کارکردی هم‌راستا با کهن‌الگوی پیر خردمند و نقشی هدایت‌گر در تحقق سرنوشت قهرمان ایفا می‌کند. تکرار این شکل‌های فردانی (سروش) و خاکی (هوم و گیو) کهن‌الگوی پیر خردمند را در زندگی کیخسرو تقویت می‌کند. هر یک از این راهنمایان، در لحظات حیاتی، آگاهی و امداد لازم را به کیخسرو می‌رسانند. به بیان یونگ، این پدیدار شدن‌های مکرر «خود» یا راهنمای درونی در ناخودآگاه کیخسرو، مکمل خودآگاهی او شده و امکان رشد و شکوفایی بیشتر شخصیتش را فراهم می‌آورد.

۳-۴. کهن‌الگوی سایه

سایه یکی از بنیادی‌ترین جنبه‌های ناخودآگاه و نمایانگر بخش تاریک روان انسان است. احساسات، رفتارها، غرایز نابه‌نجار و امیالی که به سبب ناسازگاری با هنجارهای فردی یا اجتماعی سرکوب می‌شوند، از حوزه خودآگاهی به ناخودآگاه رانده می‌شوند؛ با این حال، هرگز به طور کامل از میان نمی‌روند و در موقعیت‌های بحرانی و حساس، در قالب کهن‌الگوی سایه ظهور می‌یابند (اقبالی، ۱۳۸۶: ۴). از منظر یونگ سایه کلیت شخصیت «من» را به چالش می‌کشد و آگاهی یافتن نسبت به آن، مستلزم تلاش، پایداری و خردمندی فراوان است. از آنجا که رشد و تحقق «خود» بدون خودآگاهی امکان‌پذیر نیست، رویارویی با سایه دشوارترین مرحله‌ای است که انسان در مسیر فردیت با آن مواجه می‌شود. هر عاملی که مانع حرکت قهرمان و «من» خودآگاه به سوی کهن‌الگوی «خویشتن» شود، از جمله موجودات ماوراءالطبیعه، شخصیت‌های منفی، حیوانات وحشی و ابلیس، می‌تواند نمود کهن‌الگوی سایه تلقی شود (اقبالی، ۱۳۸۶: ۴). در اسطوره کیخسرو، برجسته‌ترین مصداق این کهن‌الگو، افراسیاب است؛ شخصیتی که هم سایه ناخودآگاه فردی کیخسرو و هم سایه ناخودآگاه جمعی ایرانیان به شمار می‌آید. کیخسرو، به‌عنوان قهرمان، ناگزیر است با این سایه روبه‌رو شود، آن را بشناسد و بر آن غلبه کند تا بتواند به تمامیت روانی و تحقق ماندالا دست یابد.

خشم و کین‌خواهی کیخسرو نسبت به افراسیاب، که قاتل پدر اوست، تجلی آشکاری از سایه است؛ نیرویی تاریک که کیخسرو آن را نه سرکوب، بلکه آگاهانه مهار و در مسیر تحقق عدالت به کار می‌گیرد. پس از نبردهای

طولانی، افراسیاب سرانجام شکست می خورد و به غاری پناه می برد. غار در این روایت نماد ناخودآگاه است، جایی که سایه به آن عقب نشینی می کند. کیخسرو با کشتن افراسیاب در غار، سایه را نه تنها از ناخودآگاه خویش، بلکه از ناخودآگاه جمعی ایرانیان نیز برای همیشه کنار می زند و بدین سان، امکان دستیابی به شناخت، تعالی و تحقق «خویشتن» را می یابد. او با انتخاب آگاهانه رویارویی با سایه و ادغام آن در «خویش»، گامی مهم در مسیر فردیت یابی خود برداشته و با به کارگیری متعادل خشم و انگیزه های سایه، به مرحله ای از خودآگاهی رسیده که نور و تاریکی را در درونش آشتی داده و با شکست دشمن در ناخودآگاه و کنار گذاشتن کامل سایه، به وحدت درونی و کمال روانی نزدیک شده است.

۳-۵. کهن الگوی قهرمان

هر انسان یا موجودی که در شرایط بحرانی به «من» یاری رساند، می تواند نمود کهن الگوی قهرمان تلقی شود. کهن الگوی قهرمان نماد قدرت غلبه بر بحران ها و سازمان دهی نظم درونی است و زمانی پدیدار می شود که «من» خودآگاه برای عبور از بحران ها به حمایت نیروهای ناخودآگاه نیاز دارد؛ به عبارت دیگر، هرگاه خودآگاهی به تنهایی قادر به حل مسأله ای نباشد، این کهن الگو فعال می شود (یونگ، ۱۳۸۹: ۱۸۳؛ شاملو و واشقانی فراهانی، ۱۳۹۸: ۱۰). کمبل در کتاب *قهرمانی با هزار چهره* نشان می دهد که الگوی سفر قهرمان در همه زمان ها و فرهنگ ها تکرار می شود تا انسان را به سفری درونی و شناخت نفس رهنمون سازد و نقش اساسی این الگو را در شکل گیری شخصیت آرمانی قهرمان برجسته می کند (ولی زاده پاشا و نیک منش، ۱۳۹۸: ۳۰۵).

در اسطوره کیخسرو، کهن الگوی قهرمان به روشنی تجلی می یابد و تصویری از توانایی انسان برای غلبه بر نیروهای مزاحم و برقراری نظم و روشنایی در جامعه ارائه می دهد. بررسی ویژگی های این قهرمان آرمانی، بینشی ژرف نسبت به ارزش های محوری فرهنگ ایرانی فراهم می آورد. کیخسرو حاصل ازدواج با بیگانه است؛ پیوند سیاوش با فرنگیس، دختر افراسیاب، که از شاخصه های تولد قهرمان به شمار می آید. او دور از مرکز قدرت و در مکانی دورافتاده، پرورش می یابد تا از گزند افراسیاب در امان باشد.

قهرمان از نیروی جسمانی، رشد سریع و توانایی های فراطبیعی برخوردار است. کیخسرو نیز در حدود ده سالگی قادر به شکار حیوانات وحشی است و از خرد و «فرّه» بهره مند است. فره مندی او ذاتی است و تابش نور فرّه از سیمایش نمایان است. با بازگشت کیخسرو و فرنگیس به ایران، سفر قهرمانی آغاز می شود و نخستین آزمون او با گذر از آب جیحون رقم می خورد. موفقیت در این آزمون، تأییدی بر پاکی، شایستگی و فره مندی اوست. بزرگ ترین و سرنوشت سازترین آزمون او، شکست دادن افراسیاب و پیروزی بر دشمن اصلی ایرانیان است. با گذر موفق از این مرحله، کیخسرو به پایان سفر قهرمانی خود نزدیک می شود و به «برکت اعلی» دست می یابد؛ همان پاداش نهایی که به تعبیر کمبل، سکونت جاودانه در بهشتی است که هرگز دستخوش زوال نمی شود (کمبل، ۱۳۹۱: ۱۸۴). این پاداش، حاصل آشتی قهرمان با دنیای ناخودآگاه است. قهرمان پس از پایان رسالت خویش، دچار تحوّل و دگرگونی می شود و مأموریت او در بازگشت، ایجاد تحول در زندگی و جهان پیرامون است (عبدالله زاده و ریحانی، ۱۳۹۶: ۸۷). کیخسرو نیز پس از این سفر معنوی، دگرگون می شود؛ دیگر میلی به ماندن در جهان مادی ندارد و به سوی جاودانگی گام برمی دارد. او دشمنی را که در ژرف ترین لایه های ناخودآگاه پنهان شده بود، می یابد و بر آن غلبه می کند. این پیروزی نمادی است از هم آمیختن

«من» خود آگاه با بخش‌های سرکوب‌شده و «خویشتن»؛ یعنی تبدیل خود آگاهی محدود شخصیت به خود کامل. از سوی دیگر، می‌توان ایران را نماد روشنائی خود آگاه و توران را نماد تاریکی ناخود آگاه دانست؛ در این صورت، پیروزی کیخسرو بر افراسیاب نماد پیروزی خود آگاه بر ناخود آگاه است که خود آگاهی او را تا حد تحقق خویشتن بالا می‌برد.

۳-۶. کهن الگوی آنیما

آنیما تصویر کهن الگوی زنانه در ناخود آگاه مرد و تجسم تمامی گرایش‌های زنانه در روان اوست. این کهن الگو نیروی محرک جست‌وجوهای خستگی‌ناپذیر، کنش‌ها و ماجراجویی‌های مرد، چه در ساحت درونی و چه در عرصه بیرونی به شمار می‌آید (کاست، ۱۳۹۱: ۱۷). مرد در آغاز، آنیما را از طریق رابطه نخستین با مادر تجربه می‌کند و سپس این تصویر ناخود آگاه را بر زنانه فرافکنی می‌کند که در او احساسات مثبت یا منفی برمی‌انگیزند (پالمر، ۱۳۸۸: ۱۷۳؛ چراغ چشم، ۱۳۹۵: ۷). در مسیر خویشتن‌یابی، عبور از لایه آنیما یا آنیموس هر چند دشوار، اما ضرورتی‌گریزناپذیر است؛ زیرا مواجهه با خویشتن تنها زمانی امکان‌پذیر می‌شود که فرد از این مرحله عبور کند (کزازی و بانیانی، ۱۳۹۵: ۲). یونگ بر این باور است که آزمون «خود» بدون دیدار با آنیما یا فرشته دگرگون‌ساز درونی ممکن نیست؛ چراکه اگر این کهن الگوی تحول‌آفرین فعال نشود و پیام یگانگی و پیوستگی را به قلمرو خود آگاه نرساند، دو سویه روان از یکدیگر گسسته باقی می‌مانند و «خود» به تمامی شکل نخواهد گرفت (یاوری، ۱۳۸۷: ۱۲۵).

در اسطوره کیخسرو، زنانه که قهرمان یا «من» خود آگاه با آنان روبه‌رو می‌شود و حضورشان در پیشبرد فرآیند فردیت اثرگذار است، نمادهای آنیما به شمار می‌آیند. در میان آنان فرنگیس، مادر کیخسرو، جایگاهی برجسته دارد. او که دل در گرو سیاهش نهاده و در برابر پدرش افراسیاب از او حمایت می‌کند، نخستین تصویر زنانه در زندگی کیخسرو است و می‌توان او را آنیمای مثبت سیاهش و کیخسرو دانست. یونگ برای عنصر زنانه، هم جنبه‌های مثبت و هم منفی قائل است و جنبه‌های مثبت آنیما را بسیار تعیین‌کننده می‌داند؛ از جمله آنکه آنیما مرد را در یافتن همسر شایسته یاری می‌دهد و زمانی که ذهن خود آگاه از تشخیص کنش‌های پنهان ناخود آگاه ناتوان می‌شود، این عنصر زنانه به آشکارسازی آن‌ها می‌پردازد و قهرمان را در موقعیت‌های دشوار و سرنوشت‌ساز یاری می‌کند (یونگ، ۱۳۹۲ الف: ۲۸۳-۲۷۸). بر این اساس، فرنگیس آنیمای مثبت کیخسرو است که در مسیر خویشتن‌یابی بارها نقش یاری‌گر ایفا می‌کند. در آغاز سفر قهرمانی کیخسرو، او با آگاه ساختن فرزندش از حمله سپاه توران، زمینه پیروزی گیو بر تورانیان و بازگشت آنان به ایران را فراهم می‌سازد. این کنش‌ها نمادی از واپس زدن غرایز حیوانی و منفی روان‌اند که به یاری آنیمای مثبت صورت می‌گیرند.

۳-۷. کهن الگوی پرسونا

پرسونا یا نقاب اجتماعی یکی دیگر از کهن الگوهای بنیادین در روان‌شناسی یونگ است. یونگ گرایش فرد به سوی جمع و جامعه را «پرسونا» می‌نامد (مورنو، ۱۳۸۶: ۶۷). افرادی که دارای جایگاه اجتماعی یا سیاسی برجسته‌اند، ناگزیر از این نقاب استفاده می‌کنند و در بسیاری موارد، خواسته‌های فردی خود را به سود منافع جمعی کنار می‌گذارند.

در روایت شاهنامه، شخصیت کیخسرو به روشنی واجد این کارکرد است. نبرد او با افراسیاب اگرچه در سطح فردی، خون‌خواهی پدرش به شمار می‌آید، اما در سطحی گسترده‌تر، بازتاب یک کین‌خواهی جمعی است. در فرهنگ حماسی شاهنامه، خون‌خواهی امری قومی است و کشته شدن شاه ایران به دست تورانیان، تمامی ایرانیان را به انتقام‌گیری فرامی‌خواند. از این رو کیخسرو، شاه ایران، خواسته اجتماعی ایرانیان را جامعه عمل می‌پوشاند و با شکست و کشتن افراسیاب، هم انتقام پدر را می‌گیرد و هم خواست جمعی ایرانیان را تحقق می‌بخشد.

نکته قابل توجه آن است که در اینجا، خواست فردی و خواست اجتماعی بر یکدیگر منطبق می‌شوند؛ بدین معنا که کیخسرو در مقام پرسونا، نه تنها از خواست شخصی خود چشم نمی‌پوشد، بلکه آن را در قالب مسئولیت اجتماعی و وظیفه پادشاهی به انجام می‌رساند. کیخسرو توانسته «من» خود آگاهش را در قالب وظیفه پادشاهی و مسئولیت اجتماعی تحقق بخشد. او منافع شخصی را فدای خیر جمعی نمی‌کند بلکه در عین ایفای رسالت شخصی، آرمان‌های ملی را جامعه عمل می‌پوشاند. این آمیزش موفق «خود» فردی و پرسونا نشانه‌ای از یکپارچگی روانی است.

۳-۸. کهن الگوی مادر

یونگ کهن الگوی مادر را تجلی صفاتی چون شفقت، حمایت، پرورش، قدرت جادویی، فرزاندگی و رفعت روحانی می‌داند؛ عناصری که فراتر از استدلال عقلانی عمل می‌کنند و هر آنچه یاری‌دهنده، مراقبت‌کننده و زمینه‌ساز رشد و باروری است را در بر می‌گیرد (یونگ، ۱۳۸۹: ۲۶۰؛ بالار و فرضی، ۱۳۹۷: ۵۷). در این پژوهش، هر شخصیت یا شیئی که چنین کارکردهایی را بروز دهد، نمود کهن الگوی مادر در نظر گرفته شده است.

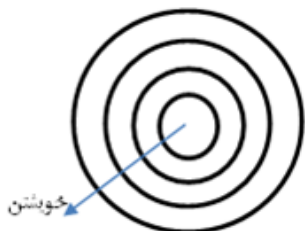
در اسطوره کیخسرو، فرنگیس نخستین و برجسته‌ترین نمود این کهن الگوست. او نه تنها مادر کیخسرو، بلکه پشتیبان و راهنمای اوست؛ کسی که کیخسرو را به سوی اسب سیاوش، بهزاد، هدایت می‌کند، او را از خطر حمله تورانیان آگاه می‌سازد و زمینه پیروزی گیو را فراهم می‌آورد. بهزاد، اسب سیاوش، نیز واجد کارکرد کهن الگوی مادر است؛ زیرا کیخسرو با یاری او از جیحون می‌گذرد و در نبردها همواره از حمایت او برخوردار است. پیران و یسه نیز از دیگر نمودهای کهن الگوی مادر به شمار می‌آید؛ زیرا از کشته شدن کیخسرو در زمان جنینی به دست افراسیاب جلوگیری و پس از آن، سال‌ها از کیخسرو و مادرش حمایت می‌کند. رستم نیز نقشی مادرانه دارد؛ او در نبردها و موقعیت‌های حساس، کیخسرو را پشتیبانی و به رشد توانایی‌های او کمک می‌کند. به این ترتیب، هر یک از نقش‌های مادرانه (فرنگیس، بهزاد، پیران و یسه و رستم) جنبه‌ای از پرورش و حمایت را در مسیر کیخسرو ایفا و به زاینده‌گی و تکامل روان او کمک می‌کنند.

۳-۹. کهن الگوی خویشتن

خویشتن‌بابی یا فردیت، مهم‌ترین هدف روان‌شناسی یونگ است و فرآیندی است که در آن «من»، مرکز خود آگاهی به سوی «خود»، ژرف‌ترین لایه ناخود آگاهی، حرکت می‌کند. در این گذار از جزئیت به کلیت، لایه‌های گوناگون شخصیت به شناخت و سازگاری متقابل می‌رسند و خود آگاهی و ناخود آگاهی همسو می‌شوند. حاصل این فرایند، پیدایش کلیتی روانی است که همچون دایره‌ای بزرگ، خود آگاه، ناخود آگاه فردی و ناخود آگاه جمعی را در بر

می‌گیرد؛ در این ساختار، خودآگاهی به‌سان دایره‌ای کوچک در دل دایره‌ای بزرگ‌تر جای دارد (یونگ، ۱۳۹۲ ب: ۳۵۹).

خویشتن همچون منجی، انسان را به خویش بازمی‌گرداند اما انتقال مرکز ثقل روان از «من» خودآگاه به خویشتن، مسیری طولانی و دشوار است (اقبالی، ۱۳۸۶: ۱۳). یونگ، ماندالا را کهن‌الگوی خویشتن و نماد تمامیت و نظم می‌داند؛ الگویی که وظیفه سازمان‌دهی روان و سامان‌بخشی دوباره وضعیت‌های آشفته را بر عهده دارد (همان: ۱۰).

اگر ناخودآگاه را متشکل از لایه‌های تودرتو بدانیم، خویشتن نماینده ژرف‌ترین و ناشناخته‌ترین لایه آن است. یونگ در میان اشکال گوناگون ماندالا، دایره را نماد درون‌نگری می‌داند؛ شکلی که انسان را از بی‌نظمی به سوی نظم و تکامل هدایت می‌کند. خویشتن، خیر و شر درون انسان را با یکدیگر آشتی می‌دهد و سایه را نابود نمی‌سازد، بلکه آن را تبیین و یکپارچه می‌کند. دستیابی به چنین نگرش وحدت‌گرایانه‌ای تنها برای انسان‌های کامل امکان‌پذیر است؛ کسانی که به ناخودآگاه خویش راه یافته‌اند و به ماندالا و جاودانگی دست یافته‌اند (یونگ، ۱۳۹۲ الف: ۹۵-۱۰۲).

بر این اساس، تحلیل ماندالاها در اسطوره کیخسرو می‌تواند فرآیند خویشتن‌یابی او را روشن کند. زندگی او، از تولد معجزه‌آسا تا ناپدید شدن آگاهانه، نمادی از یک چرخه کامل ماندالایی است.

۴. ماندالا و نمادهای آن در اسطوره کیخسرو

ماندالا واژه‌ای سانسکریت که از «ماندا» به معنای جوهر و «الا» به معنای ظرف یا دربرگیرنده تشکیل شده است و در مجموع، «ظرف جوهر» معنا می‌دهد. ماندالا کهن‌الگویی تام است که به باور یونگ، کارکرد آن سامان‌دهی روان، ایجاد وحدت میان نیروهای درونی، تمرکز بر خویشتن و رهایی روان از آشفتگی است. این کهن‌الگو در آیین‌های هندی و بودایی برای نمایش جهان هستی و تمرکز درونی به کار می‌رود و یونگ آن را نماد خویشتن می‌داند. در متون ادبی و عرفانی، ماندالا در اشکالی چون خورشید، گل، ساعت و فواره نمود می‌یابد و اعداد چهار و هفت نیز از نمادهای شاخص آن به‌شمار می‌روند (سلمانی‌نژاد مهرآبادی، ۱۳۹۳: ۳۸). در طبیعت، هر پدیده دایره‌وار با مفهوم ماندالا پیوند می‌یابد و ماه و خورشید، به‌سبب شکل مستدیر خود، از برجسته‌ترین نمادهای آن‌اند (دوبوکور، ۱۳۷۶: ۷۹). در روان‌شناسی یونگ، ماندالا مرکز یک تمامیت نورانی و نماد خود‌فردیت یافته و بخش‌ناپذیر است؛ همان آگاهی‌رهایی‌بخشی که کیمیاگران نیز در حجره‌های رازآمیز خود در پی آن بوده‌اند (یاوری، ۱۳۸۷: ۴-۱). از سوی دیگر، خویشتن یا خود، مهم‌ترین کهن‌الگوی یونگ است و دریافت پیام‌های آن مستلزم فاصله گرفتن از اشتغالات بیرونی است. خویشتن نماینده ژرف‌ترین لایه ناخودآگاه است که خوبی و بدی درون انسان را سامان می‌دهد و بینشی وحدت‌گرایانه پدید می‌آورد؛ در واقع، یگانگی و جاودانگی، فردی و جمعی را در هم می‌آمیزد (مورنو، ۱۳۸۶: ۷۹). کسانی که به این لایه از ناخودآگاه دست می‌یابند، به ماندالا و جاودانگی می‌رسند.

ماندالا در روان‌شناسی تحلیلی یونگ، صرفاً تصویری ایستا از کمال نیست، بلکه نقشه‌ای پویا از حرکت روان به‌سوی سامان‌یافتگی است. بدین معنا که ماندالا همواره از دل گسست، آشوب و چندپارگی زاده می‌شود و ساختاری

منظم دارد. در روایت کیخسرو، این ساختار منظم از طریق تکرار نمادهای عددی، به ویژه اعداد چهار و هفت، تجلی می‌یابد که ابزارهایی برای نمایش نظم‌یابی تدریجی روان‌قهرمان‌اند؛ نظمی که به تحقق خویشتن می‌انجامد.

۴-۱. دایره

دایره از دیرباز کامل‌ترین شکل هندسی دانسته شده و به همین سبب، نماد کمال، جاودانگی و ابدیت به شمار می‌آید. در اندیشه‌های کهن، برای شکل‌گیری دایره عدد هفت در نظر گرفته می‌شد؛ زیرا دایره را حاصل پیوند دو شکل بنیادین مثلث و مربع می‌دانستند و از جمع سه (مثلث) و چهار (مربع)، عدد هفت پدید می‌آید (شایگان‌فر، ۱۳۹۱: ۱۵۹-۱۵۱). از همین رو باور بر این است که «مهم‌ترین جنبه اهمیت طرح‌واره تصویری دایره در اسطوره‌ها، کامل بودن آن و در نتیجه جاودانگی و ابدیت است» (مدنی، ۱۳۹۷: ۲۷).

خورشید که مظهر جهان معنوی و نشان‌دهنده رابطه کیهان با قدرت الهی است، به سبب شکل دایره‌وار خود، در زمره برجسته‌ترین نمادهای این معنا قرار می‌گیرد (پیربایار، ۱۳۷۶: ۱۲۰). یکی دیگر از نمودهای دایره و ماندالا، «جام» است. جام با ساختار دایره‌ای خود، به تعبیر یونگ، بازتاب محتوای روانی انسان و نماد وحدت و تمامیت ناخودآگاه جمعی است؛ ابزاری که فرد را در مسیر کمال و فردیت، از رهگذر هم‌پوشانی خودآگاه و ناخودآگاه، یاری می‌رساند و این کلیت را بر جهان بیرونی بازمی‌تاباند (یونگ، ۱۳۸۹: ۳۷۹ و ۳۲۷). کیخسرو صاحب جامی است که در آن همه چیز را می‌توان دید؛ این جام پیشگو از منظر انسان‌شناختی، در شمار ابزارهایی قرار می‌گیرد که انرژی قدسی یا «مانا» را مجسم می‌سازند؛ نیرویی که در اساطیر ایران باستان با «فرّه ایزدی» هم‌سنگ است. کیخسرو در حقیقت با فرّه ایزدی زاده شده بود. ثعالبی در وصف این موهبت می‌نویسد: «در حالی که فرّه ایزدی از او می‌تافت، پیش آمد و پیران ویسه را نماز برد و پیش او ایستاد؛ زیبایی کودک، پیران را سخت خوش آمد و از تابش و روشنایی وی بسیار در شگفت شد» (ثعالبی، ۱۳۷۲: ۱۴۱).

ز بالای او فرّه ایزدی پدید آمد و رایست بخردی

(فردوسی، ۱۹۹۴، ج ۳: ۳۱۳)

فرّه، که پرتوی از وجود الهی و سرچشمه نظم و پاکی است، در پیوندی نمادین با خورشید قرار دارد و از این حیث، یادآور نظم ذهنی، الگوی آرمانی و امنیت‌بخشی است. کیخسرو به‌عنوان شاه آرمانی و برخوردار از فرّه ایزدی، در لحظات سرنوشت‌ساز از این نیرو بهره می‌گیرد؛ نخست، در آغاز سفر به ایران و گذر از جیحون، سپس، در هنگام نشستن بر تخت پادشاهی با تسخیر بهمن‌دژ و شکست دیوان، با پادشاهی او و تداوم فرّه، برکت، آبادانی و سرسبزی به ایران بازمی‌گردد. از آنجا که فرّه با خورشید و شکل دایره پیوند دارد، می‌توان آن را یکی از نمودهای کهن الگوی ماندالا دانست. بدین سان، کیخسرو هم‌زمان واجد فرّه، جام و تاج است؛ عناصری که همگی نماد دایره، ماندالا و تمامیت به شمار می‌آیند.

۴-۲. اعداد هفت و چهار

عدد چهار در روان‌شناسی یونگ، عدد بنیادین «تمامیت» است و زمانی پدیدار می‌شود که روان به مرحله‌ای از ثبات و تعادل ساختاری دست یافته باشد. حضور مکرر ساختارهای چهارتایی در روایت کیخسرو را می‌توان نشانه آن دانست که روان او پس از گذار از تعارض‌های آغازین، به تدریج به سامان‌یافتگی نزدیک می‌شود. چهار، برخلاف سه که هنوز ناپایدار و گذراست، دلالت بر استقرار مرکز روانی دارد. از این منظر، هر جا که عدد چهار در پیرامون کیخسرو ظاهر می‌شود، می‌توان آن را نشانه‌ای از نزدیک شدن او به وضعیت ماندالایی و تحقق نسبی خویشتن دانست؛ وضعیتی که در آن، اضداد روانی در تعادل موقت قرار می‌گیرند.

عدد هفت نیز در سنت‌های اسطوره‌ای و در روان‌شناسی تحلیلی، نماد «حرکت تکاملی» و گذار از یک سطح آگاهی به سطحی دیگر است. برخلاف عدد چهار که بیانگر ثبات و تمامیت است، هفت همواره با سفر، آزمون و عبور از مراحل متوالی همراه است. در روایت کیخسرو، حضور عدد هفت نشان می‌دهد که روان قهرمان هنوز در مسیر فردیت‌یابی قرار دارد و به وضعیت نهایی استقرار نرسیده است. از این منظر، عدد هفت را می‌توان عدد «راه» و چهار را عدد «مقصد» دانست. عدد هفت پیوندی مستقیم با دایره و مفهوم تکامل دارد و از نمادهای بنیادین ماندالا محسوب می‌شود. این عدد رمز زاینده‌گی، باروری و جمع اضداد است و به همین سبب، نشانه یگانگی انسان و نماد انسان کامل تلقی می‌شود؛ زیرا از جمع عدد چهار (زمین، مادینگی) و عدد سه (آسمان، نرینگی) پدید می‌آید (ستاری، ۱۳۷۶: ۵۵). یونگ نیز به اجتماع سه و چهار برای ساختن عدد هفت توجه ویژه‌ای دارد؛ به گونه‌ای که سه را عددی ناتمام، نرینه و نماینده قلمرو خودآگاه، و چهار را عددی کامل، مادینه و نماد ساحت ناخودآگاه روان می‌داند و بر این باور است که با یکی شدن این دو، عدد تمامیت و کمال شکل می‌گیرد (یاوری، ۱۳۸۷: ۱۱۶). در اسطوره کیخسرو، عدد هفت به گونه‌ای معنا دار تکرار می‌شود. گیو هفت سال در توران به جست‌وجوی کیخسرو می‌پردازد تا او را می‌یابد:

به توران همی رفت چون بیهشان
مگر یابد از شاه جایی نشان
چنین تا برآمد برین هفت سال
میان سوده از تیغ و بند و دوال
(فردوسی، ۱۹۹۴، ج ۲: ۴۲۱)

کیخسرو و سپاهش هفت ماه بر دریا می‌پویند تا به افراسیاب دست یابند:

گذشتند بر آب بر هفت ماه
که بادی نکرد اندریشان نگاه
(همان، ج ۳: ۳۹۸)

در فرجام زندگی و پیش از ناپدید شدن، کیخسرو هفت شبانه‌روز در خلوت به نیایش می‌پردازد:

شب و روز یک هفته بر پای بود
تن آن‌جا و جانش دگر جای بود
به یک هفته من پیش یزدان به پای
بی‌بوم به اندیشه و پاک رای
(همان، ج ۴: ۳۲۹)

تکرار ساختارهای هفت‌گانه در زندگی کیخسرو، بیانگر آن است که او پیش از دست‌یابی به خویشتن، ناگزیر از عبور از سلسله‌ای از آزمون‌های درونی و بیرونی است. این آزمون‌ها صرفاً رخداد‌های روایی نیستند، بلکه نمایانگر

تحول تدریجی نگرش روانی قهرمان نسبت به قدرت، خشونت و مسئولیت‌اند. عدد هفت در این چارچوب، بیانگر ناتمام‌بودن و پویایی روان است؛ وضعیتی که تنها با رسیدن به ساختار چهارتایی ماندالایی به ثبات می‌انجامد. عدد چهار نیز از رایج‌ترین اعداد در تصاویر کهن الگویی است و با چهار فصل، چهار عنصر طبیعت (خاک، هوا، آب و آتش) و چهار جهت اصلی پیوند دارد (گرین و همکاران، ۱۳۷۶: ۱۶۲؛ یونگ، ۱۳۷۰: ۸۳). این عدد نماد کمال و تمامیت و از کهن‌ترین اعداد نمادین به شمار می‌رود. در فرهنگ نمادها آمده است که رود بهشت عدن به چهار شاخه تقسیم می‌شود و زندگی انسان نیز از چهار مرحله کودکی، جوانی، میانسالی و پیری تشکیل شده است (شوالیه، ۱۳۸۱: ۵۵۴). عدد چهل که از مضارب چهار است، معنایی قدسی دارد و نماد کمال و تمامیت به شمار می‌آید:

هر آن کو چهل روز را پیش شاه
نباشد نباید به سر بر کلاه

(فردوسی، ۱۹۹۴، ج ۴: ۵۹)

در صحنه وداع پایانی، از میان پهلوانانی که کیخسرو را همراهی می‌کنند، هشت تن (دو گروه چهار نفره) حضور دارند. عدد چهار که نماد ناخودآگاه و ساحت تاریک روان است، در این همراهی نقش می‌یابد. زمانی که سه پهلوان در مرحله پایانی از ادامه راه بازمی‌مانند، می‌توان این رخداد را از منظر روان‌شناختی چنین تفسیر کرد که بخش خودآگاه روان (عدد سه، که در نظریه یونگ نا کامل است) از کیخسرو جدا می‌شود. این نکته حائز اهمیت است که ظهور ساختارهای چهارتایی در روایت کیخسرو، عمدتاً پس از عبور او از مراحل بحرانی زندگی رخ می‌دهد؛ گویی روان قهرمان تنها پس از مواجهه با سایه و مهار نیروهای ویرانگر ناخودآگاه، توانایی تثبیت ساختار درونی خود را می‌یابد. بدین سان، عدد چهار در این روایت نه آغاز راه، بلکه نشانه فرجام یک مرحله از فردیت‌یابی است. در پایان این بخش باید این نکته بیان شود که تحلیل هم‌زمان اعداد چهار و هفت در روایت کیخسرو نشان می‌دهد که فردوسی با ساختاری کاملاً منسجم، حرکت روان قهرمان را از «تکامل ناپایدار» به «تمامیت پایدار» ترسیم می‌کند. عدد هفت بیانگر مسیر، آزمون و گذار است، در حالی که عدد چهار نماد استقرار، تعادل و تحقق خویشتن است. بدین ترتیب، ساختار عددی روایت، خود به ماندالایی پویا بدل می‌شود که در آن، کیخسرو پس از طی مراحل هفت‌گانه رشد، به مرکز چهارتایی خویشتن نزدیک می‌شود. این هماهنگی میان عدد، روایت و تحول روانی، نشان می‌دهد که داستان کیخسرو صرفاً بازگویی یک اسطوره نیست، بلکه بازتاب الگویی ژرف از سامان‌یابی روان انسانی است.

۳-۴. خورشید

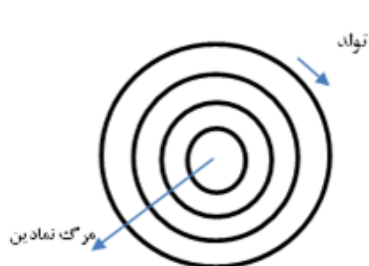
خورشید از مهم‌ترین نمادهای ماندالا به شمار می‌آید. این نماد بیانگر خودآگاهی، واقعیت، کوشش، اراده، گرایش به قدرت، رفعت و بلندپروازی است و در عین حال، جلوه‌هایی چون میهن، پدر، شاه، دولت و الوهیت را نیز در خود جمع می‌کند (ستاری، ۱۳۷۶: ۶۴). در دین زردشت، خورشید در کنار اهورامزدا جایگاهی والا دارد و افزون بر عظمت و شکوه، نماد برتری معنوی و نورانیت است. هر پدیده دایره‌وار در طبیعت با ماندالا ارتباط می‌یابد و ماه و خورشید، به سبب شکل مستدیر خود، از بارزترین مصادیق آن هستند (دوبو کور، ۱۳۷۶: ۷۹). خورشید همچنین دلالت بر کمال، فردانیت، روشننگری، خردمندی و بینش روحانی دارد (گرین و همکاران، ۱۳۷۶: ۷۵). در اسطوره کیخسرو، ناپدید شدن و سفر معنوی او هم‌زمان با طلوع خورشید رخ می‌دهد. طلوع خورشید نماد تولد، خلقت، روشننگری و شادمانی

است (سلمانی نژاد مهرآبادی، ۱۳۹۳: ۴۳) و از سوی دیگر، فره کیخسرو که خود نمودی از دایره، خورشید و ماندالاست، در این لحظه حضور دارد. این هم‌زمانی، نشانه تولدی دوباره، سلوکی معنوی، رسیدن به جاودانگی و تحقق خویشتن و ماندالاست:

چو خورشید تابان برآرد درفش
چو زر آب گردد زمین بنفش
مرا روزگار جدایی بود
مگر با سروش آشنایی بود
کنون چون برآرد سنان آفتاب
نبیند ز آن پس مرا جز به خواب
چو از کوه خورشید سر برکشید
ز چشم مهان شاه شد ناپدید
(فردوسی، ۱۹۹۴، ج ۴: ۳۷۲)

۴-۴. چرخه زندگی کیخسرو از تولد تا مرگ نمادین

«چرخ» یکی دیگر از نمودهای ماندالاست که در متون اسطوره‌ای نماد بخت و اقبال دانسته شده و به سبب دربر گرفتن دو قطب متضاد، مصداقی از جمع اضداد به شمار می‌آید (سلمانی نژاد مهرآبادی، ۱۳۹۳: ۴۳). بر این اساس، چرخه زندگی کیخسرو، از تولد تا مرگ نمادین را می‌توان تجلی دیگری از ماندالا دانست؛ چرخه‌ای دایره‌وار و تودرتو که از آغاز تولد شکل می‌گیرد و حرکت تدریجی و سفر معنوی او را به سوی درون و ساحت ناخودآگاه بازنمایی می‌کند.

در سنت اسطوره‌ای، آسمان یا چرخ، جایگاه خدایان و در بسیاری از موارد، تعیین‌کننده سرنوشت انسان تلقی می‌شود؛ از این رو، ماندالا در کلی‌ترین معنا، نماد الوهیت است. یونگ بر این باور است که انسان مدرن، با فراموش کردن خدا، خویشتن را در مرکز ماندالا نشانده است؛ خویشتنی که خود تجسمی از الوهیت به شمار می‌آید. به همین سبب،

ماندالا در روان‌شناسی تحلیلی با کهن‌الگوی خویشتن هم‌پوشانی می‌یابد (سلمانی نژاد مهرآبادی، ۱۳۹۳: ۴۳). کیخسرو در مسیر رشد، دگرگونی و تکامل، از بدو تولد تا ناپدید شدن رازآمیز، از لایه‌های تودرتوی این چرخه ماندالایی عبور می‌کند. او با کنار زدن تدریجی لایه‌های ناشناخته روان، به ژرفای ناخودآگاه راه می‌یابد و سرانجام با رسیدن به مرکز دایره، به مرتبه‌ای از تعالی دست می‌یابد که می‌توان آن را تحقق خویشتن و هم‌زمان، رسیدن به ماندالا دانست.

نتیجه

این پژوهش با بهره‌گیری از نظریه روان‌شناسی تحلیلی کارل گوستاو یونگ، کوشیده شخصیت کیخسرو را در شاهنامه فردوسی از منظر فرایند فردیت‌یابی و تحقق کهن‌الگوی «خویشتن» بررسی کند. تحلیل توصیفی-تحلیلی مراحل زندگی کیخسرو نشان داد که روایت فردوسی از تولد رازآمیز، گذر از آزمون‌های پی‌درپی، پیروزی بر نیروهای اهریمنی و در نهایت کناره‌گیری آگاهانه از قدرت و ناپدید شدن او، واجد ساختاری نمادین و معنادار است که در چارچوب مفاهیم یونگی، به‌ویژه ماندالا، قابل تفسیر است. بر اساس شواهد متنی شاهنامه از جمله: گذار کیخسرو از انتقام‌خواهی به دادگری، همراهی و سپس جدایی تدریجی از پهلوانان، کناره‌گیری از پادشاهی پس از انجام مأموریت تاریخی خود و ناپدید شدن، می‌توان چنین برداشت کرد که این شخصیت اسطوره‌ای موفق به عبور از لایه‌های ناخودآگاه فردی شده و به نوعی تعادل و تمامیت روانی دست یافته است. حضور پُررنگ نمادهایی چون آب، دایره، جام، فرّه ایزدی و نیز کارکرد معنادار اعداد چهار و هفت، این مسیر تکاملی را در قالب الگویی ماندالایی بازنمایی می‌کند. در این خوانش، ناپدید شدن کیخسرو، نه گریز از مسئولیت، بلکه به‌مثابه مرحله نهایی سیر تشریف و تحقق خویشتن تفسیر می‌شود؛ مرحله‌ای که در آن قهرمان، پس از یکپارچه‌سازی اضداد درونی و آشتی میان خودآگاه و ناخودآگاه، دیگر به جهان قدرت و مناسبات زمینی وابسته نیست. چنین برداشتی نشان می‌دهد که فردوسی، آگاهانه یا ناآگاهانه، شخصیتی را پرداخته است که فراتر از یک قهرمان حماسی، الگوی «انسان کامل اسطوره‌ای» را مجسم می‌سازد. نوآوری این پژوهش در آن است که با نگاهی یکپارچه به کل چرخه زندگی کیخسرو، از تولد تا ناپدید شدن، نشان می‌دهد این چرخه را می‌توان به‌منزله حرکتی دایره‌وار و ماندالایی در نظر گرفت که بیانگر فرایند تدریجی فردیت‌یابی در روان انسان است؛ رویکردی که در پژوهش‌های پیشین کمتر به‌صورت منسجم دنبال شده است. در عین حال باید توجه داشت که این تحلیل بر چارچوب نظری روان‌شناسی یونگ استوار است و بدیهی است که خوانش‌های اسطوره‌شناختی، تاریخی یا جامعه‌شناختی می‌توانند به تفسیرهای متفاوتی از شخصیت کیخسرو بینجامند. از این رو، بررسی تطبیقی کیخسرو با دیگر قهرمانان شاهنامه یا چهره‌های اسطوره‌ای فرهنگ‌های دیگر و نیز تحلیل این شخصیت بر اساس رویکردهای نظری متفاوت، می‌تواند زمینه‌ساز پژوهش‌های تکمیلی و گسترش افق‌های مطالعاتی در این حوزه باشد.

تعارض منافع

بنا بر اظهار نویسندگان، این پژوهش فاقد هرگونه تعارض منافع است.

منابع و مآخذ

- اقبالی، ابراهیم. (۱۳۸۶). «تحلیل داستان سیاوش بر پایه نظریات یونگ». *پژوهش زبان و ادبیات فارسی*. سال ۶. شماره ۸. صص: ۸۵-۶۹.
- الیاده، میرچا. (۱۳۸۰). *آیین‌ها و نمادهای آشناسازی*. ترجمه نصرالله زنگویی. تهران: آگاه.
- الیاده، میرچا. (۱۳۸۰). *اسطوره، رؤیا، راز*. ترجمه رؤیا منجم. چاپ سوم. تهران: علم.
- الیاده، میرچا. (۱۳۸۴). *اسطوره بازگشت جاودانه*. ترجمه بهمن سرکاراتی. تهران: طهوری.
- بالار، مرتضی؛ فرضی، حمیدرضا و رستم امانی. (۱۳۹۷). «فرآیند فردیت‌یابی همای در منظومه همای و همایون بر اساس نظریه تفرّد یونگ». *ادبیات عرفانی و اسطوره‌شناختی*. سال ۱۴. شماره ۵۱. صص: ۸۲-۴۹.
- برونو، فرانک. (۱۳۷۳). *فرهنگ توصیفی اصطلاحات روان‌شناسی*. ترجمه مهشید پاشایی و فرزانه طاهری. تهران: طرح نو.

- ثعالی، حسین بن محمد. (۱۳۷۲). شاهنامه کهن، پارسی تاریخ غرر السیر. ترجمه سید محمد روحانی. مشهد: دانشگاه فردوسی.
- دویو کور، مونیک. (۱۳۷۶). رمزهای زنده جان. ترجمه جلال ستاری. چاپ دوم. تهران: مرکز.
- رضایی، مهدی. (۱۳۸۴). آفرینش و مرگ در اساطیر. تهران: اساطیر.
- ستاری، جلال. (۱۳۷۶). اسطوره در جهان امروز. چاپ دوم. تهران: مرکز.
- شاملو، اکبر؛ واشقانی فراهانی، ابراهیم. (۱۳۹۸). «تحلیل کهن الگوی هفت خوان رستم با تکیه بر نظریه روان‌شناسی یونگ». ادبیات عرفانی و اسطوره‌شناختی. سال ۱۵، شماره ۵۵. صص: ۱۹۳-۱۶۷.
- شایگان‌فر، حمیدرضا. (۱۳۹۱). نقد ادبی. چاپ پنجم. تهران: حروفیه.
- شوالیه، ژان آلن گبران. (۱۳۸۱). فرهنگ نمادها. ترجمه سوادبه فضائلی. جلد ۱ و ۲. تهران: جیحون.
- صابری‌نیکو، سیده زهرا؛ کزازی، میرجلال‌الدین. (۱۳۹۹). «تعبیر رؤیای سیاوش در شاهنامه از دیدگاه خواب‌گزاری سنتی و روان‌شناسی یونگ». ادب حماسی. سال ۱۶، شماره ۱. صص: ۲۰۹-۱۸۱.
- عبدالله‌زاده، برزو؛ ریحانی، محمد. (۱۳۹۶). «نقد کهن الگویی سفر قهرمان در داستان هفت خان اسفندیار بر اساس نظریه ژرف کمپل». ادب حماسی. سال ۱۳، شماره ۱. صص: ۸۸-۷۱.
- فردوسی، ابوالقاسم. (۱۹۹۴). شاهنامه. به کوشش جلال خالقی مطلق. جلد ۲ و ۴. کالیفرنیا: بنیاد میراث ایران.
- فروید، زیگموند. (۱۳۵۷). آینده یک پندار. ترجمه هاشم رضی. تهران: آسیا.
- فروید، زیگموند. (۱۳۸۲). کاربرد تداعی آزاد در روان‌کاوی کلاسیک. ترجمه سعید شجاع شفتی. تهران: ققنوس.
- فورداهام، فریدا. (۱۳۴۶). مقدمه‌ای بر روانشناسی یونگ. ترجمه مسعود میربهاء. چاپ سوم. تهران: اشرافی.
- قائمی، فرزاد. (۱۳۸۹). «تحلیل داستان کیخسرو در شاهنامه بر اساس روش نقد اسطوره‌ای». پژوهش‌های ادبی. سال ۷، شماره ۲۷. صص: ۹۹-۷۷.
- مورنو، آنتونیو. (۱۳۸۶). یونگ خدایان انسان مدرن. ترجمه داریوش مهرجویی. تهران: مرکز.
- واحد دوست، مهوش. (۱۳۸۹). رویکردهای علمی به اسطوره‌شناسی. چاپ دوم. تهران: سروش.
- ولی‌زاده پاشا، لیلیا؛ نیک‌منش، مهدی. (۱۳۹۸). «ناپدیدشدگان در عرصه ادبیات، رمزگشایی از راز ناپدید شدن برخی قهرمانان در پایان داستان‌ها». ادبیات عرفانی و اسطوره‌شناختی. سال ۱۵، شماره ۵۴. صص: ۲۲۴-۲۸۳.
- پالمر، مایکل. (۱۳۸۸). یونگ، فروید و دین. ترجمه محمود دهگانپور و غلامرضا محمودی. چاپ سوم. تهران: رشد.
- پیریایار، ژان. (۱۳۷۶). رمزپردازی آتش. ترجمه جلال ستاری. تهران: مرکز.
- چراغ‌چشم، سعیده. (۱۳۹۵). «بررسی دگردیسی اسطوره سیاوش و تبلور آن در کالبد کیخسرو بر پایه نقد کهن الگویی». کنفرانس بین‌المللی شرق‌شناسی. دانشگاه دولتی ایروان ارمنستان.
- کاست، ورنه. (۱۳۹۱). باز هم من. ترجمه رضا مخبر. چاپ هفتم. تهران: مرکز.
- کزازی، میرجلال‌الدین. (۱۳۸۸). رؤیا، حماسه، اسطوره. چاپ پنجم. تهران: مرکز.
- کمپل، جوزف. (۱۳۹۱). قدرت اسطوره. ترجمه رضا مخبر. چاپ هفتم. تهران: مرکز.
- کمپل، جوزف. (۱۳۹۱). قهرمان هزار چهره. ترجمه شادی خسروپناه. چاپ سوم. مشهد: گل آفتاب.
- گرین، ویلفرد و همکاران. (۱۳۷۶). مبانی نقد ادبی. ترجمه فرزانه طاهری. تهران: نیلوفر.
- یآوری، حورا. (۱۳۸۷). روان‌کاوی و ادبیات. تهران: تاریخ ایران.
- یونگ، کارل گوستاو. (۱۳۷۰). خاطرات، رؤیا، اندیشه‌ها. ترجمه پروین فرامرزی. مشهد: آستان قدس رضوی.
- یونگ، کارل گوستاو. (۱۳۷۲). روانشناسی و کیمیاگری. ترجمه پروین فرامرزی. مشهد: آستان قدس رضوی.
- یونگ، کارل گوستاو. (۱۳۸۹). انسان و نمادهایش. ترجمه محمود سلطانیه. تهران: جامی.
- یونگ، کارل گوستاو. (۱۳۹۲ الف). روح و زندگی. ترجمه لطیف صدیقیانی. تهران: جامی.
- یونگ، کارل گوستاو. (۱۳۹۲ ب). اصول نظری و شیوه روان‌شناسی تحلیلی یونگ. ترجمه فرزین رضاعی. تهران: ارجمند.
- سلمانی‌زاد مهرآبادی، صغری. (۱۳۹۳). «واکاوی برخی اشکال کهن الگوی ماندالا در ناخودآگاه قومی طاهره صفارزاده». پژوهش‌های ادبی و بلاغی. سال ۱۰، شماره ۷، صص: ۵۷-۳۸.
- کزازی، میرجلال‌الدین؛ بانیانی، مهدی. (۱۳۹۵). «تحلیل شخصیت رستم در هفت خوان براساس دیدگاه یونگ و فروید». فنون ادبی. سال ۸، شماره ۴. صص: ۱۶-۱.

- Henderson, J. (1967). *Lewis, thresholds of Initiation*, Wesleyan university. Prs, 1967.
- Houston, J., & Marianne, W. (2009). *The Hero and the Goddess: The Odyssey as Pathway to Personal Transformation*. Quest Books.

References

- Abdollahzadeh, B., & Reyhani, M. (2017). "Archetypal Criticism of the Hero's Journey in the Story of Esfandiar's Seven Labors Based on Joseph Campbell's Theory". *Epic Literature*, 13(1), 71–88. [in Persian]
- Balar, M., Farzi, H. R., & Amani, R. (2018). "The Individuation Process of Homay in the Poem *Homay va Homayoun* Based on Jung's Theory of Individuation". *Mystical and Mythological Literature*, 14(51), 49–82. [in Persian]
- Bruno, F. (1994). *Descriptive Dictionary of Psychological Terms* (M. Pashaei & F. Taheri, trans.). Tehran: Tarh-e No.
- Campbell, J. (2012a). *The Power of Myth* (R. Mokhber, trans., 7th ed.). Tehran: Markaz.
- Campbell, J. (2012b). *The Hero with a Thousand Faces* (Sh. Khosropanah, trans., 3rd ed.). Mashhad: Gol-e Aftab.
- Cheragh Cheshm, S. (2016). "A Study of the Metamorphosis of the Myth of Siavash and Its Manifestation in the Body of Kay Khosrow Based on Archetypal Criticism". *International Conference on Oriental Studies, History and Persian Literature*, Yerevan State University, Armenia, 27 May. [in Persian]
- Chevalier, J., & Gheerbrant, A. (2002). *Dictionary of Symbols* (S. Fazaeli, trans., Vols. 1 & 2). Tehran: Jeyhoun.
- Dubcaucour, M. (1997). *Living Symbols* (J. Sattari, trans., 2nd ed.). Tehran: Markaz.
- Eliade, M. (2001a). *Myth, Dream, Mystery* (R. Monajjem, trans., 3rd ed.). Tehran: 'Elm.
- Eliade, M. (2001b). *Rites and Symbols of Initiation* (N. Zangouei, trans.). Tehran: Aagah.
- Eliade, M. (2005). *The Myth of the Eternal Return* (B. Sarkarati, trans.). Tehran: Tahouri.
- Eqbali, E. (2007). "Analysis of the Story of Siavash Based on Jung's Theories". *Persian Language and Literature Research*, 6(8), 69–85. [in Persian]
- Ferdowsi, A. (1994). *Shahnameh* (J. Khaleghi Motlagh ed., Vols. 2 & 4). California: Iran Heritage Foundation. [in Persian]
- Fordham, F. (1967). *An Introduction to Jung's Psychology* (M. Mirbahā, trans., 3rd ed.). Tehran: Ashrafi.
- Freud, S. (1978). *The Future of an Illusion* (H. Razī, trans.). Tehran: Asia.
- Freud, S. (2003). *The Use of Free Association in Classical Psychoanalysis* (S. Shojā Shafī, trans.). Tehran: Qoqnous.
- Ghabin, W., & et al. (1997). *Foundations of Literary Criticism* (F. Taheri, trans.). Tehran: Niloufar.
- Ghaemi, F. (2010). "An Analysis of the Story of Kay Khosrow in the *Shahnameh* Based on Mythological Criticism". *Literary Research*, 7(27), 77–99. [in Persian]
- Henderson, J. (1967). *Thresholds of Initiation*. Middletown, CT: Wesleyan University Press.
- Houston, J., & Williamson, M. (2009). *The Hero and the Goddess: The Odyssey as Pathway to Personal Transformation*. Wheaton, IL: Quest Books.
- Jung, C. G. (1991). *Memories, Dreams, Reflections* (P. Farāmarzī, trans.). Mashhad: Astan-e Qods-e Razavi.
- Jung, C. G. (1993a). *Psychology and Alchemy* (P. Farāmarzī, trans.). Mashhad: Astan-e Qods-e Razavi.
- Jung, C. G. (2010). *Man, and His Symbols* (M. Soltaniyeh, trans.). Tehran: Jami.
- Jung, C. G. (2013a). *Spirit and Life* (L. Sediqyaniān, trans.). Tehran: Jami.
- Jung, C. G. (2013b). *Theoretical Principles and Method of Jungian Analytical Psychology* (F. Rezā'I, trans.). Tehran: Arjmand.
- Kast, V. (2012). *Again Me* (R. Mokhber, trans., 7th ed.). Tehran: Markaz.
- Kazzazi, M. J. (2009). *Dream, Epic, Myth*. (5th ed.). Tehran: Markaz. [in Persian]
- Kazzazi, M. J., & Baniyani, M. (2016). "Analysis of Rostam's Character in the Seven Labors Based on Jung's and Freud's Views". *Literary Techniques*, 8(4), 1–16. <http://doi.org/10.22108/liar.2016.21092> [in Persian]
- Moreno, A. (2007). *Jung, Gods, and the Modern Human* (D. Mehrjouei, trans.). Tehran: Markaz. [in Persian]
- Palmer, M. (2009). *Jung, Freud, and Religion* (M. Dehqanpour & Gh. Mahmoudi, trans., 3rd ed.). Tehran: Roshd.
- Pirbayer, J. (1997). *The Symbolism of Fire* (J. Sattari, trans.). Tehran: Markaz. [in Persian]
- Rezaei, M. (2005). *Creation and Death in Myths*. Tehran: Asatir. [in Persian]
- Saberi Nikoo, S. Z., & Kazzazi, M. J. (2020). "Interpretation of Siavash's Dream in the *Shahnameh* from the Perspectives of Traditional Dream Interpretation and Jungian Psychology". *Epic Literature*, 16(1), 181–209. [in Persian]
- Salmani Nezhad Mehrbadi, S. (2014). "An Analysis of Some Forms of the Mandala Archetype in the Collective Unconscious of Tahereh Saffarzadeh". *Literary and Rhetorical Research*, 10(7), 38–57. [in Persian]
- Sattari, J. (1997). *Myth in the Modern World*. (2nd ed.). Tehran: Markaz. [in Persian]
- Sa'alebi, H. b. M. (1993). *The Ancient Shahnameh: Persian History of Ghorar al-Siyar* (S. M. Rohani, trans.). Mashhad: Ferdowsi University of Mashhad. [in Persian]
- Shamloo, A., & Vashqani Farahani, E. (2019). "An Analysis of the Archetype of Rostam's Seven Labors Based on Jung's Psychology".

- Mystical and Mythological Literature*, 15(55), 167–193. [in Persian]
- Shayganfar, H. R. (2012). *Literary Criticism*. (5th ed.). Tehran: Horufiyyeh. [in Persian]
- Vaheddoust, M. (2010). *Scientific Approaches to Mythology*. (2nd ed.). Tehran: Soroush. [in Persian]
- Valizadeh Pasha, L., & Nikmanesh, M. (2019). “The Disappeared in Literature: Decoding the Mystery of the Disappearance of Some Heroes at the End of Stories”. *Mystical and Mythological Literature*, 15(54), 283–324. [in Persian]
- Yavari, H. (2008). *Psychoanalysis and Literature*. Tehran: Tarikh-e Iran. [in Persian]